

UDK: 94(497.5 Osijek)"1941/1945"
347.234(497.5=411.16)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. 1. 2006.
Prihvaćeno: 5. 6. 2006.

Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH

ZLATA ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

Hrvatski institut za povijest,
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Ovaj rad bavi se okolnostima i prilikama u Osijeku pod kojima je vlast Nezavisne Države Hrvatske provodila podržavljenje nepokretne i pokretne imovine Židova u Osijeku od 1941. do 1943. godine. Na temelju arhivskoga gradiva autorica je dala i popis te podržavljene nepokretne imovine.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, ustaše, Židovi, podržavljenje imovine, Osijek

Židovi u prijeratnom Osijeku

Židovi u Osijeku, s njemačkim prezimenima aškenaske grupe koja se nekoć služila jidiš jezikom, u potpunosti su u međuratnom razdoblju integrirani u osječku sredinu jer su većinom pripadali drugom ili trećem naraštaju Židova koji su se u 18. stoljeću doselili u Slavoniju, Srijem i južnu Ugarsku (Baranju). Stoga su Osijek doživljavali kao svoje ognjište prihvativši dobar dio običaja sredine u kojoj su živjeli. Dio Židova bavio se tradicionalnim poslom – trgovinom i obrtom – a početkom 20. stoljeća sve je više liječnika, odvjetnika, industrijalaca (posebice u prehrambenoj industriji), farmakologa, profesora, učitelja, arhitekata, graditelja, glazbenika i pripadnika drugih zvanja. U osječkim židovskim obiteljima, trgovačkim i obrtničkim, te obiteljima intelektualaca, među pripadnicima srednjih i nižih slojeva, govorilo se stoljećima ne samo hrvatskim jezikom, koji je dijelu njih bio materinjski jezik, nego i njemačkim, tzv. esekerskim, mađarskim i drugim jezicima, ovisno odakle su se “novi Osječani” doseljavali u grad radi posla ili drugih razloga. Stoga jezična asimilacija koja je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. Jugoslaviji dobila novi zamah, jer nema ni njemačkog ni mađarskog jezika u službenoj uporabi, nije ostavila dubljeg traga na multinacionalnu sredinu kakva je bila osječka. Dapače, uloga Židova u povijesti Osijeka jačala je usporedno s mogućnostima koje su im se pružale u multinacionalnoj zajednici u kojoj su živjeli. Ukorijenjeni u gospodarski, kulturni, druš-

tveni i ostali život grada uz Dravu u međuratnom razdoblju, kao i u prethodnim razdobljima, utkali su i svoj doprinos ukupnom životu Osijeka. Osječki Židovi, kojih je u Osijeku po popisu iz 1931. godine 2.445, s punopravnim građanstvom i imovinom, nedvojbeno su imali golem utjecaj na razvoj gospodarstva Osijeka značajno pridonijevši i ukupnom gospodarstvu širih područja. Trgovci i veletrgovci, obrtnici, industrijalci i bankari, iako u manjini među Židovima Osijeka, gospodarski su i općedruštveno obilježili židovsku zajednicu u gradu. Udio Židova Osijeka u trgovini bio je golem; imali su dobre trgovačke i financijske veze gotovo s čitavom Europom. Židovski obrtnici svojim su radom u međuratnom razdoblju znatno proširili ponudu obrtničkih proizvoda i usluga u Osijeku. Bavili su se obrtima, koji su uglavnom manjkali u gradu. Unosili su i tehničke novine, te otvarali urarske, zlatarske i draguljarske radionice. U industrijskoj proizvodnji njihov udio bio je najveći u prehrambenoj grani. U međuratnom razdoblju u postojećim bankama i štedionicama, koje su bile u pravilu dionička društva, Židovi su imali velik vlasnički udio. U njima su bili činovnici, jer su se dobro snalazili u složenim bankarskim transakcijama, i kreditori. Pa, ipak, većinu Židova u Osijeku činili su sitni obrtnici, niži činovnici, tipografski, tekstilni i ostali radnici, poljodjelci, nadničari, sluge i drugi, koji su bili srednji ili niži sloj. Oni su živjeli skromnim građanskim životom baveći se prikupljanjem otpada, sirovih koža, staklarskim i drugim obrtom, te prijevozničkim poslovima. Profesionalnim radom i drugim obvezama Židovi su bili snažno integrirani u gradsku sredinu i uglavnom kontaktirali sa sugrađanima drugih narodnosti; u slobodno su, pak, vrijeme imali potrebu sastajati se sa sunarodnjacima iz svih dijelova grada. Stoga su sva njihova društva (Djevojačko cionističko društvo, Židovsko omladinsko društvo "Kavaret", Židovsko nacionalno društvo (MCO), Židovska gospojinska društva, Židovska ferijalna kolonija, Udruženje cionističkih žena (WIZO), Pogrebno društvo Hevra Kadiša, ŽŠGD "Makabi" i druga), s obzirom na broj Židova pripadnika njihovih bogoštovnih općina imala dosta brojno članstvo. Velik je broj osječkih Židova sudjelovao u radu više društava, a bio je i znatan broj onih koji su aktivno i agilno sudjelovali u članstvu osječkih društava s izrazitim hrvatskim obilježjima. Međutim, taj snažan gospodarski, društveni i ostali život Židova u Osijeku zaustavljen je u proljeće 1941. godine. Onom godinom, tijekom koje će – u ratnim europskim i svjetskim olujama – naići i stradanja koja će pogoditi sve ljude, ali će sudbinu Židova, i osječkih, uključiti u onaj strašni pohod smrti koji nazivamo holokaust.¹

Zakonske odredbe i antisemitizam

Budući da je koncepcija ustaške države predviđala samo jednu političku naciju u NDH – hrvatsku, u skladu s tim antisemitizam ustaške vlade bio je političko načelo koje se mora promatrati u kontekstu ondašnje zbilje, tj. kratkotrajnoga osovinskog partnerstva NDH i njemačkog Reicha jer ustaški anti-židovski zakoni nisu bili jedinstvena pojava. Prvi tjedni nakon proglašenja

¹ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)*, Osijek 2005., 10.-155.

NDH osigurali su antisemitskoj politici čvrste temelje uspostavom protužidovske pravne regulative. Donošenjem niza protužidovskih zakona i uredba Židovi su postali građani drugoga reda, a ubrzo izvan zakona nacionalna i vjerska skupina što je diljem NDH, pa tako i u Osijeku, “širom otvorilo vrata” njihovu stradanju.

Zakonska odredba za obranu naroda i države donesena 17. travnja 1941. bila je temelj za ustrojavanje cijeloga pravnog sustava kojim je ozakonjen teror te određene državne institucije koje su taj teror provodile.² Tom zakonskom odredbom predviđeno je osnivanje “izvanrednih narodnih sudova”, koji su zakonskom odredbom od 17. svibnja te godine prerasli u prijekne sudove. Stoga je u skladu s tim zakonskim odredbama vlada smatrala da u “židovskom pitanju” država mora nastupati kao instrument vladajuće nacionalne zajednice pa su Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda objavljene 30. travnja 1941. bile logičan rezultat ustaškog modela vladanja po principu “jedan vođa i jedan narod koji vlada u državi”. Odredile su osobe “arijskog” te osobe “nearijskog” podrijetla. Prema objavljenim odredbama Židovima su smatrane one “osobe koje potječu barem od troje predaka drugog koljena (djedova i baka), koje su Židovi po rasi”. Djedovi i bake smatrani su Židovi ako su bili “mojsijeve vjere ili su se u toj vjeri rodili”. Osobe koje su imale “dva pretka drugoga koljena, koji su Židovi po rasi” smatrane su Židovima ako su bile u “mojsijevoj vjeri”, ako su “imale bračnog druga Židova”, te ako “ministarstvo za unutarnje poslove na obrazloženi prijedlog rasnopolitičkog povjerenstva odluči da vrijede kao Židovi”. Po tim tzv. “rasnim zakonima” u NDH su “sva lica rođena do 10. travnja 1941. od oca Židova, a majke arijevske ili obratno smatrani polužidovi, a svi oni kojima su otac i majka bili po rođenju Židovi smatrani su Židovima, bez obzira bili oni pokršteni od rođenja ili kasnije, ako su imali bračnog druga koji je Židov, ako poslije stupanja na snagu ovih naredaba sklope brak s osobom koja je židovskoga podrijetla” i drugo. Doduše, javila se i specifična odredba koja je u određenom smislu ustaške rasne zakone činila blažima od njemačkoga rasnog zakonodavstva. To se odnosilo na iznimke po kojima “osobama koje su se prije 10. travnja 1941. iskazale zaslužnima za hrvatski narod, kao i njihovim bračnim drugovima i potomcima iz takvoga braka može poglavar države izvan propisa naredbe priznati sva prava koja pripadaju osobama arijskog podrijetla.”³

² “Tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo i ostalo samo na pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje... Tko se čini krivcem zločina u točki 1. ima ga stići kazna smrti”. *Zakoni NDH*, 1.

³ Hrvatski državni arhiv, Zagrebu, (dalje HDA), 306, Zemaljska komisija za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača (dalje ZKRZ), Serija ZKRZ Opći spisi Glavnog urudžbenog zapisnika (dalje GUZ), 1944. – 1947., br. spisa 2235 (1-45; 2-45); Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002., 155.-157.; „Zakonska odredba o državljanstvu“, *Narodne novine* (Zagreb), br. 16, 30. 4. 1941.; „Poglavnikove odredbe o rasnoj pripadnosti“, *Hrvatski list*, 1. 5. 1941., 1.; „Krv i čast hrvatskog naroda zaštićena posebnim odredbama“, *Hrvatski narod* (Zagreb) 1. 5. 1941., 1, 2.; „Tumačenje rasnih zakonskih odredbi“, *Hrvatski narod* (Zagreb), 3. 5. 1941., 7.

Odredbe od 30. travnja 1941. koje su Židove obespravile na temelju rasne pripadnosti posljednjih su se dana i tjedana ubrzano nadopunjavale novim odredbama i propisima. Tako je, na temelju točke 6. Zakonske odredbe o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, donesena 6. svibnja Naredba o zaposlenju ženskih osoba u nearijevskim kućanstvima te su sve osobe arijevske krvi i hrvatskog podrijetla morale napustiti službe kućanice, odgajateljice, služavke, sobarice, kuharice i zaposlenje u židovskih poslodavaca, i to najkasnije do rujna te godine. Pri tome su im Židovi-poslodavci morali isplatiti otpremninu pri raskidu ugovora. Nadopunom naredbe o zabrani uposlenja arijskim osobama u nearijskim kućanstvima, donesene 16. svibnja 1941. "ženskim osobama arijskog porijekla ispod 45 godina starosti" bilo je zabranjeno zapošljavanje "u kućanstvima Židova" na bilo kojim poslovima. Tom se odredbom javnosti željelo pokazati „kako bahati i bogati Židovi više neće iskoristavati Hrvatice i Hrvate“, a Židove je trebalo dodatno poniziti i ponovno im pokazati da im u NDH neće biti osiguran normalan život.⁴

U tom razdoblju, pod okriljem zakonskih propisa i odredaba, i u osječkim tvornicama, trgovinama, obrtničkim radionicama, školama, zdravstvenim ustanovama i drugim institucijama popisivani su svi Židovi te su ubrzo počela njihova otpuštanja, i to bez prava na mirovinu i otpremninu.

Kontribucija

Kontribucija je u NDH bila uobičajena metoda ucjenjivanja Židova i oduzimanja njihove pokretne imovine.⁵ Prva odvođenja u zatvor uglednih i imućnih Židova poslužila su kao zalag za plaćanje kontribucije, uobičajenog postupka ustaškog režima provedenog u pojedinim gradovima na području NDH. Iako je kontribucija bila dobrovoljno davanje ona je više odgovarala iznuđivanju nego dobrovoljnoj akciji. Za židovstvo Osijeka izdan je 19. travnja 1941. prvi nalog za plaćanje kontribucija u vrijednosti od 20,000.000 dinara. Prikupljalo se zlato, zlatni novac, dijamantni i briljantni nakit, dionice ili provjereni vrijednosni papiri te novčana gotovina. I u Osijeku, kao i u Zagrebu, Bjelovaru, Vinkovcima i u drugim gradovima, kontribucija je bila uvjet za oslobođenje uhićenih Židova i nastavljena je 8. svibnja 1941. kada je objavljen i drugi nalog za plaćanje uz izjave da će se nakon provedene kontribucije "sa Židovima postupati u rukavicama". Komisija za kontribuciju, na čelu s predsjednikom Jakobom Licom, istaknutim članom osječkoga Kulturbunda, zasjedala je u prostorima Židovske narodne škole u Radićevoj ulici br. 13 (zgrada u kojoj su danas Židovska općina u Osijeku i Pravni fakultet). Pred komisiju pozivani

⁴ „Naredba o zabrani uposlenja arijevskih osoba u nearijevskim kućanstvima“, *Narodne novine*, (Zagreb), br. 20, 6. 5. 1941., 106.; „Nadopuna naredbe o zabrani uposlenja arijevskih osoba u nearijevskim kućanstvima“, *Narodne novine*, br. 32, Zagreb, 16. 05. 1941., 165.; Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 145.-147.

⁵ Kontribucija – prisilno davanje u novcu ili naturi koje neprijatelj proizvoljno nameće vladi ili stanovništvu pobijeđene zemlje. Vidi opširnije: *Hrvatski enciklopedijski rječnik K-Ln*, Zagreb 2004., 188.

su Židovi čije su pojedine obitelji za oslobođenje članova svoje obitelji morale platiti visoku kontribuciju; čak i 5.000 kuna u novcu ili raznim bankovnim ili trgovačkim transakcijama. Pri prodaji i predaji zlata, nakita, deviza, gotovine, vrijednosnih papira i drugih pokretnina Židovima je izdavana potvrda. Svakog dana se prikupljeno razvrstavalo i stavljalo u posebne blagajne gradskog poglavarstva odnosno kotarskog predstojništva. Nakon što su dragocjenosti skupljene, provedeno je sortiranje i procjena. Nakon provedene kontribucije mnogi Židovi, pa tako i osječki, davši sve svoje bogatstvo, u nadi da će time spasiti svoj život i život članova obitelji, zapadali su u siromaštvo jer zbog zakonskih odredaba nisu imali mogućnost rada pa tako nisu mogli doći ni do stalnih prihoda.⁶

Zakonske odredbe i podržavljenje nekretnina i poduzeća

Sve zakonske odredbe koje su se odnosile na pravni i imovinski status Židova u NDH nisu proizlazile iz organiziranog zakonodavnoga tijela, nego su bile izraz potpunog preuzimanja vlasti ustaške vladajuće skupine. Naime, tvorcima zaokružene i sustavne zakonske koncepcije bili su poglavnik dr. Ante Pavelić i Vlada NDH pa zakonske odredbe o Židovima jasno pokazuju širinu ovlasti koje je imao poglavnik u tom ratnom vremenu.⁷ Državne službe, koje su se praktično bavile podržavljenjem⁸ židovskog imetka organiziranim akcijama nastojeći pri tome uništiti dotadašnju moć židovskog kapitala, djelovale su tijekom 1941. improvizirano i u neprestanim promjenama. Prvo je, naime, 3. svibnja 1941. osnovan Ured za obnovu privrede koji svojim osnivačkim aktima nije imao protužidovski karakter, ali je u praksi djelovao u tom smjeru jer mu je zadaća bila da nadzire rad i po potrebi upravlja privrednim poduzećima, i to u slučajevima kada bi vlasnik napustio boravište ili ako je poduzeće bilo oduzeto. Budući da je ured otkupljivao i prodavao privredna poduzeća, temeljna mu je zadaća bila i da raspolaže raznim podržavljenim (oduzetim) dobrima te je jedini bio ovlašten za trgovanje židovskom imovinom i za postavljanje povjerenika u židovska poduzeća. Nakon dvomjesečnog djelovanja taj je ured ukinut i 24. lipnja te godine osnovano je Državno ravnateljstvo za ponovu s djelokrugom poslova useljavanja i iseljavanja pučanstva, te preuzimanja, prodaje i upravljanja imovine „iseljenog pučanstva“, tj. većinom Srba koji su se tada već počeli prisilno iseljavati u Srbiju. Dana 1. srpnja 1941. osnovano je Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu preuzevši sve poslo-

⁶ Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS) 6, Gradsko poglavarstvo Osijek, knjiga br. 1094a, 231-25./1941.; HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., br. spisa 2235 (2-45), Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku – saslušanje dr. ius. Pavla Vinskog, 7. 09. 1945., 328.; Tomo ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek 2002., 432.-433.

⁷ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., Zagreb 1998., 431.-437.

⁸ Podržavljenje imovine u NDH u pravnom pogledu ne može se izjednačiti s nacionalizacijom, jer nije pogađalo sve vlasnike kapitala, nego je odlučujući kriterij bio rasno podrijetlo vlasnika.

ve gospodarske obnove. Naime, od tada je Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu bilo isključivo nadležno za evidentiranje i preuzimanje imetka svih Židova, nadasve veleobrotnih poduzeća i općenito židovske imovine, te za njezinu prodaju ili povjeravanje drugim osobama, tj. imalo je sve ovlasti vezane uz židovsku imovinu postavši ured vrlo aktivan u pljački te imovine. Budući da su oba ravnateljstva paralelno djelovala, često je dolazilo do nesporazuma i konfuzije, te da bi se ublažila organizacijska zbrka odlučeno je da se poslovi podržavljenja centraliziraju u jednoj ustanovi. Stoga su oba ravnateljstva 15. rujna 1941. spojena u jedinstvenu ustanovu pod imenom Državno ravnateljstvo za ponovu. Od 14. siječnja 1942. poslove podržavljenja preuzela je Državna riznica NDH, koja je u tu svrhu osnovala Ured za podržavljenje imetak, Odjela za državnu imovinu, navjeru i dugove, koji je u razdoblju do rujna 1942. podržavilo gotovo svu imovinu Židova u korist NDH, i to bez naknade za imetak.⁹

Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine proglašena je 18. travnja 1941., dan prije objavljivanja, i donesena je pod vladinim pristankom da bi pohrvatila gospodarstvo NDH. Odredbom su poništeni svi pravni poslovi sklopljeni između Židova međusobno i Židova s drugim osobama koji su sastavljeni dva mjeseca prije nego što je proglašena NDH. Ta se zakonska odredba, prvi put, izravno odnosila na Židove. Objavljena 19. travnja u *Hrvatskom narodu* bila je temelj ekonomsko-financijske pljačke Židova u Hrvatskoj jer je vlada podržavljenjem imetka Židova htjela postići zacrtane ciljeve. Vlada je tu mjeru podržavljenja vidjela kao manifestaciju zaštite nacionalnog interesa u gospodarstvu koje je u NDH trebalo biti u rukama hrvatskih, a ne židovskih veleobrotnika i trgovaca. Samo dan nakon toga (20. travnja) donesena je i odredba kojom su u sva židovska poduzeća postavljeni upravitelji, tj. povjerenici. Kotarski su sudovi odmah provodili zabilježbu o “ništavosti pravnog posla u zemljišnim knjigama”, a već tada su, kao oblik neformalnog pritiska, na pojedinim trgovinama osvanuli natpisi “Židovima ulaz zabranjen”, “Židovi nepoželjni”, “Arijevska radnja – Židovi nepoželjni”. Početak pljačke židovske imovine te osiguravanje velike materijalne koristi vlastima NDH osigurala je početkom svibnja 1941. donesena Zakonska odredba o redovitom poslovanju i sprečavanju sabotaze u privrednim poduzećima, usmjerena isključivo protiv Židova. Već sutradan, 3. svibnja, osnovan je u Zagrebu Ured za obnovu privrede koji je trebao uvesti “red” u privredni život diljem NDH.¹⁰

Kao i većina odredaba i Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine nadopunjena je 4. lipnja Zakonskom odredbom o označavanju židovskih trgovina, a sutradan Zakonskom odredbom o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka te Zakonskom odredbom o obveznoj prijavi Židova i židovskih poduzeća. Na temelju prve nadopune svi naslovi poslovnih tvrtki, trгови-

⁹ HDA, ZKRZ - GUZ, 1944. - 1947., kutija br. 10, br. spisa 2235 / 2 -45, Odluka o podržavljenju; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, n. dj., 439.-441.; *Zakoni NDH*, I, 50., 252.; H. MATKOVIĆ, n. dj., 184-186.

¹⁰ “Prva zakonska odredba o Židovima”, *Hrvatski narod*, (Zagreb) 19. 4. 1941., 1.; *Zakoni NDH*, I., 20., 50.; I. GOLDSTEIN, n. dj., 118.

na i ostalih poduzeća u Osijeku kao i ploča “vršitelja slobodnih zvanja Židova po rasi” morali su, i to u roku od 48 sati nakon stupanja na snagu, biti “propisno označeni”. Oznake na trgovinama sastojale su se od lista žutog papira, veličine 16 x 25 cm po dužini, “s jasno istaknutim crnim naslovom ‘ŽIDOVSKA TVRTKA’ po cijeloj dužini lista”. Takve oznake obvezno su prilijepljene na sredini svih izloga i vrata na visini od 150 cm, i to vidljivo s ulične ulazne strane. Napisane ploče poslovnica, poduzeća i vršitelja slobodnih zvanja označavane su tako da se na njima ili uz njih pričvrstila limena ploča veličine 8 x 8 cm žute boje s jasno istaknutim crnim slovom “Ž” u sredini. Prekršitelji su kažnjavani velikom novčanom kaznom ili zatvorskom kaznom u trajanju od jednog mjeseca do 6 mjeseci, a u iznimnim slučajevima i prisilnim radom u trajanju od godinu dana.¹¹

Ostalim nadopunama vlada je stekla uvid u cjelokupni židovski imetak te “obnovu nacionalnoga gospodarstva” pretvarala u pljačku bez presedana. Židovi i “arijevci u bračnoj vezi sa Židovima”, vlasnici poduzeća i tvrtki,¹² kao i suvlasnici, morali su označiti postotak dionica, odnosno drugih udjela te u roku od 20 dana od stupanja na snagu *Zakonske* odredbe o obveznoj prijavi Židova i židovskih poduzeća prijaviti Ministarstvu narodnoga gospodarstva, Uredu za obnovu privrede, svoju imovinu, uključujući i onu koju su prodali ili poklonili nakon 10. veljače 1941. godine. Vlasnik imovine morao je na tiskanicama “Obvezne prijave imetka židova” uz osobne podatke upisati podatke o članovima obitelji, prijaviti svoju nepokretnu i pokretnu imovinu. Toj je odredbi bio cilj spriječiti otuđivanje židovskog imetka. Pri tome je ured jedini bio “ovlašten za trgovanje židovskom imovinom te za postavljanje povjerenika u židovska poduzeća”. U smislu te nadopune “pod imenom Židov obuhvaćane su sve osobe prema zakonskoj odredbi o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. godine”. Za svako otuđivanje židovske imovine koje je prelazilo tzv. “redovnu kućnu potrebu” moralo se priskrbiti odobrenje ministarstva, a prekršiteljima naredbe koji ne bi prijavili svoju imovinu ili bi je zatajili u cijelosti ili djelomice zakonski je slijedila kazna od jedne do 10 godina zatvora i oduzimanje imovine. Gotovo ista kazna je slijedila upravi ili ravnateljstvu poduzeća koji se ne bi pridržavali zakonskih odredaba, jer se židovskim poduzećem smatrala i tvrtka koja je u cjelini ili djelomice pripadala Židovima ili tvrtka kod kojih su Židovi bili članovi uprave ili ravnateljstva.¹³

Nakon što su Židovi, vlasnici nekretnina, prijavili poduzeća, trgovine, kuće, posjede i drugu pokretnu imovinu, scenarij za pljačku bio je diljem Hrvatske pa tako i u Osijeku, isti. Država bi oduzela poduzeće ili drugu imovinu na temelju zakonskih odredbi, kvalificirala ih kao državno vlasništvo te ih je

¹¹ “Naredba o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki”, *Narodne novine*, (Zagreb), br. 43., 4. 6. 1941., 225.

¹² Pri tome su se podrazumijevala sva dionička, komanditna i slična društva, tj. sva poduzeća koja su se po postojećim zakonskim propisima smatrala židovskim, bilo da je Židov i jedan član upravnog odbora, nadzornog odbora ili ravnateljstva.

¹³ „Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća“, *Narodne novine*, (Zagreb), br. 44, 5. 6. 1941.; H. MATKOVIĆ, n. dj., 182.-184.

mogla sama voditi, dati ih u zakup, prodati ih ili likvidirati u korist državne blagajne. Bez obzira na navedene mogućnosti najvećim dijelom židovska je imovina dolazila u ruke pojedinih ustaških dužnosnika ili članova ustaške organizacije. Naime, iako je podržavljenje židovske imovine imalo organizacijski plan, brzina događaja na tom planu izazvala je veliko nesnalaženje upravnih službi koje nisu bile ekipirane stručnim procjeniteljima i upraviteljima podržavljenih poduzeća. Imovina je Židova, pa tako i osječkih, za vrijeme i nakon procjene, nakratko bila zapečaćena, a zatim bi bila davana upraviteljima, odnosno povjerenicima koji su pod političkim pritiscima bile u većini nestručne osobe s političkom preporukom. Uskoro je baš to postalo najveći problem jer ti nestručni ljudi nisu uspijevali održati uspješnu proizvodnost poduzeća. Samo jedan manji broj povjerenika židovsku je imovinu dobio na poklon, a veći je broj ipak "Ponovi platio otkupninu", ali najviše od novca koji su zatekli u blagajni prijašnjih vlasnika tvrtke ili na njihovim bankovnim računima. Neki su dobivali čak i pravo obročne otplate na duge rokove, a budući da je kuna stalno gubila vrijednost dobro su prošli oni koji su imali dugi rok otplate jer je npr. na kraju trogodišnjeg razdoblja cijelu kupovinu mogao povjerenik isplatiti u vrijednosti jednoga para čarapa ili cipela.¹⁴

Stoga se planirana preobrazba gospodarstva nije dogodila, jer se i nakon donesenih zakonskih odredaba podržavljeni imetak otimao, nisko procijenjena poduzeća su prodavana, a veleobrotna poduzeća pod državnim upraviteljima, povjerenicima, snižavala su proizvodnost. Nije uspio ni prijedlog da se židovski imetak podržavi uz isplatu 50% vrijednosti preko vezanih računa na koji bi se bivšim vlasnicima isplaćivali iznosi za mjesečno izdržavanje jer je država u nekoliko sukcesivnih etapa stekla formalno vlasništvo nad židovskom imovinom bez nadoknade bivšim vlasnicima. U takvim prilikama neki su osječki Židovi ipak uspjeli u vrlo kratkom roku, stvarno ili fiktivno, prodavati ili pokloniti preostalu imovinu kako bi dobili nešto novca jer im je vlasništvo zakonskim odredbama bilo osporavano.¹⁵

U Osijeku su tijekom svibnja, lipnja i srpnja 1941. godine, do osnutka Podružnice za Slavoniju i Srijem Državnog ravnateljstva za gospodarsku ponovu, prve povjerenike gospodarskih, zdravstvenih i ostalih ustanova u gradu imenovali Njemačko vojno zapovjedništvo (Zapovjedništvo svih oružanih snaga) i gradska uprava. Među prvima su postavljeni povjerenici u tiskari Ljudevita Szeklera, u trgovini kože Mavre Deutscha, u trgovini Horn & drug Antuna Rissmanna, u sanatoriju dr. med. Julija Batoryja i dr. med. Karla Weissmanna u Radićevoj ulici, te u sanatoriju dr. med. Ive Herlingera u Starčevićевой ulici (današnje Europske avenije – Očni odjel Kliničke bolnice u Osijeku).¹⁶ Kada je 21. srpnja 1941. Državno ravnateljstvo za gospodar-

¹⁴ HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., kutija 10, br. spisa 2235 (2 /3-45), 402.; *Narodne novine*, (Zagreb), br. 44, 5. 6. 1941., 1.; H. MATKOVIĆ, n. dj., 186.; "Gradske vijesti", *Hrvatski list* (Osijek), 20. 7. 1941., 14.

¹⁵ Arhiva Židovske općine Osijek (dalje AŽOO), Različiti spisi; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, n. dj., 438.

¹⁶ "Gradske vijesti", *Hrvatski list*, (Osijek), 18. 4. 1941., 7., 8.; 15. 5. 1941., 15.

sku ponovu otvorilo u Osijeku Podružnicu za Slavoniju i Srijem u Kapucinskoj ulici 2/I., povjerenike su postavljali ravnatelj podružnice Franjo Jahl, nekoliko članova savjetodavnog odbora podružnice i pravni savjetnik odvjetnik dr. iur. Oskar Reisner. Za posao povjerenika imenovane osobe primale su plaću, i to na račun tog židovskog poduzeća ili trgovine ili imanja. Zbog načina djelovanja osječku Podružnicu za Slavoniju i Srijem Državnog ravnateljstva za gospodarsku ponovu nazivali su Osječani "ravnateljstvo za pljačku" budući da je "prodavala židovsku imovinu" – kuće, trgovine, poduzeća, imanja i druge nekretnine, i to "znatno ispod stvarne vrijednosti, većinom i ispod trećine prave vrijednosti".¹⁷

I u Osijeku se pri izboru povjerenika, u većini slučajeva, nije vodila briga ni o stručnoj spremi ni o moralnim kvalitetama izbornika, nego su ustaše imale prvenstvo. Povjerenici su u trgovinama i tvornicama nadzirali i vodili poslove, ali ne tako da se te trgovine ili poduzeća "likvidiraju i zatvore" nego da osiguraju "nastavak uspješnog poslovanja" budući da državi nije bilo u interesu da podržavljena imovina Židova "ne posluje i da nema dobiti". Budući da su poduzeća većinom dolazila u ruke nestručnih ljudi, jer gospodarskih stručnjaka Hrvata nije bilo dovoljno, ponekad je i sama vlast priznavala da su mnogi "Židovi neophodni u privredi". Tako je npr. u podržavljenom Merkur mlinu Hermana Mautnera i drugova na čelu stručne uprave i nadalje bio Žiga Mautner, bivši član toga komanditnog društva. Pa ipak, u većini poduzeća onim Židovima, bivšim vlasnicima, koji su još neko vrijeme ostali raditi u vlastitim poduzećima, poslovanje je na mnoge načine bilo otežavano i onemogućavano. Te i ostale najelementarnije pogreške bile su posljedica nepreciznih zakonskih odredbi, nedostatka stručnih procjenitelja i odgovarajućih povjerenika (upravitelja). Zbog svega toga prisvajanje židovske imovine smatralo se nezakonitim, vladala je i sveopća indignacija zbog otimanja podržavljene imovine, većina dužnosnika se nad tim zgražavala osuđujući tu djelatnost, ali se ipak u praksi to toleriralo jer se nitko na državnoj razini nije uhvatio u koštac s tim golemim problemima. Tako su u posljednjim mjesecima 1941. postavljeni mnogi povjerenici, i to u "Optoformu", veledrogeriji dr. Vilima Schmucklera ljekarnik mr. ph. Mirko Benzon, u "Viktoriji", tvornici izrade papira i u tiskari Alfreda Langa za povjerenika je postavljen Pavo Kapun, radnik toga poduzeća, u Tvornici sapuna Schicht-Lewer Leopold Zigmund, u Kraussovom "Prvom osječkom mlinu na valjke" Jakob Wogel, u trgovini Makse Büchlera povjerenik je bio Nikolaus Trischler, a u Friedmannovoj tiskari Andreas Nikolaus Stötzer. Povjerenik Martin Stegha postavljen je u trgovini Armina Brüknera, u Trgovini J. i M. Spitzera imenovan je Viktor Wolf, a u veletrgovini Davida Taubnera povjerenik je bio Otto Jasmann.¹⁸

¹⁷ "Osnutak Podružnice ravnateljstva za gospodarsku ponovu u Osijeku", *Hrvatski list* (Osijek), 20. 7. 1941., 14. "U Osijeku imenovani povjerenici u uredima, školama, trgovinama i industrijsko-novčarskim poduzećima", *Hrvatski narod* (Zagreb), 23. 4. 1941., 10.

¹⁸ HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., br. spisa 2235 (1-45; 2-45) Elaborat "Zločini okupatora i njihovih pomagača u Hrvatskoj protiv Jevreja, 30. 7. 1947., 13., 14.; (2-45), Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku – saslušanje dr. ius. Pavla Vinskog, 7. 9. 1945., 328.; AŽOO, Različiti spisi, "Imenovani povjerenici u trgovinama i industrijsko-novčarskim poduzećima", *Hrvatski list* (Osijek), 21. 7. 1941., 10.

Još učestalije oduzimanje imovine nastupilo je Zakonskom naredbom o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća donesenom 10. listopada 1941. godine. Ta kratka zakonska odredba koju je obznanio Poglavnik NDH, sastavljena od samo pet članaka, ovlasila je Državno ravnateljstvo za ponovu da u svrhu “obnove narodne privrede podržavi imetak svakog Židova kao i svako židovsko poduzeće, uz naknadu ili bez naknade, u korist Nezavisne Države Hrvatske”. Odluku o podržavljenju imetka i odluku o naknadi donosilo je Državno ravnateljstvo za ponovu po “slobodnoj prosudbi”. Odluka o podržavljenju imetka postala je pravomoćna odmah nakon njezina izricanja te nije postojala mogućnost tužbi na redovne ili upravne sudove. Budući da je židovska pokretna i nepokretna imovina kvalificirana kao “državno vlasništvo” podržavljeni imetak upisivao se u zemljišne knjige na ime NDH čime je na poslijetku od 30. listopada sljedeće godine objavljivanjem druge Zakonske odredbe o podržavljenju židovske imovine ta imovina i formalno prešla u ruke države. Na temelju toga je svim Židovima, pa tako i osječkim, oduzeta i službeno sva pokretna i nepokretna imovina kao i sva imovinska prava. Stoga od toga doba u NDH nije više bilo židovske imovine jer je ona zakonskim automatizmom postala “državnom imovinom”. Tako je omogućena pljačka u ime države, tj. zakonski su bile potvrđene već ionako provedene konfiskacije. U stvarnosti je ta zakonska odredba bila legalizacija već postojećeg stanja, jer su svi Židovi odavno bili opljačkani pri odvođenju u logore.¹⁹

Budući da je 9. siječnja 1942. Državna riznica sklopila ugovor sa Savezom zadruga za osiguranje, štednju i privredu “Napredak” iz Sarajeva, zadruzi u Osijeku povjerena je procjena i prodaja trgovačkih i obrtničkih poduzeća i nekretnina, s jednom obvezom da se navedena imovina ne može prodati ispod 80% procijenjene vrijednosti. Na temelju toga u Osijeku je 15. ožujka 1942. boravio izaslanik Saveza “Napretkovih” zadruga i održao u 9.00 sati u gornjogradskom Hrvatskom domu u Radićevoj ulici 20 (zgrada današnje Ugostiteljsko-turističke škole) sastanak sa zainteresiranim osobama koje su željele otkupiti od “Napretka” procijenjene i već preuzete židovske trgovine i ostale nekretnine koje su usko povezane s trgovinom. Na sastanku je izaslanik dao sve upute glede podnošenja molbi kao i o preduvjetima za kupovinu tih trgovina i nekretnina. Sastanku su, uz sve zainteresirane, nazočili i povjerenici židovskih trgovina.²⁰

Savez “Napretkovih” zadruga, Ured za nacionalizaciju privrede objavio je krajem travnja 1942. prodaju podržavljenih imetaka trgovačkih i obrtničkih poduzeća s nekretninama koje su usko povezane s trgovinama. Pravo na kupovinu, po “Napretkovim” uputama, imale su samo “osobe koje ispunjava-

¹⁹ „Zakonska naredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća“, *Narodne novine*, (Zagreb), br. 149, 10. 10. 1941.; „Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine“, *Narodne novine* (Zagreb), br. 246, 30. 10. 1942.; HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., kutija br. 10, br. spisa 2235 (2-45), Odluka o podržavljenju.

²⁰ “Prodaja židovskih trgovina”, *Hrvatski list* (Osijek), 13. 3. 1942., 11.; Isto, 15. 3. 1942., 23.; “Zabrana prodaje pokretnina od Židova”, *Hrvatski list* (Osijek), 29. 03. 1942., 23.

ju propise obrtnog zakona glede stručne osposobljenosti za vođenje poduzeća i koje mogu pružiti pokriće za kupovinu”. Pri tome je bila predviđena obročna otplata nekretnina u roku od 10 godina. Na temelju toga je u Osijeku od proljeća 1942. do sredine svibnja 1943. prodana gotova sva imovina osječkih Židova.²¹

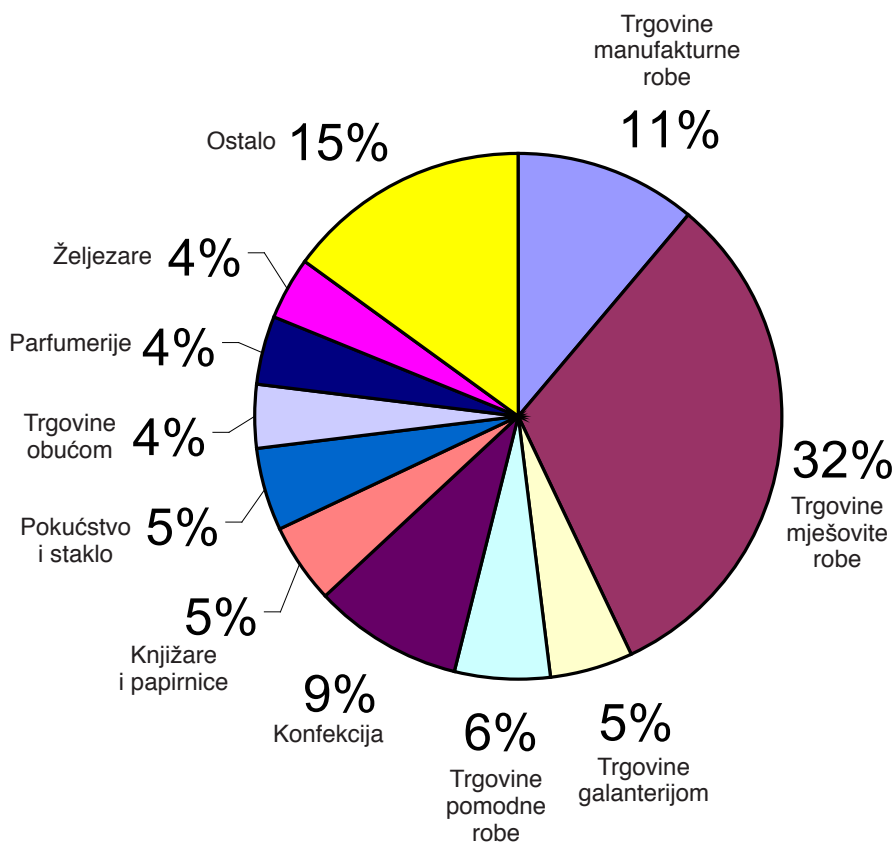
Bila je riječ o ovim trgovinama: Trgovina manufakturne robe Adler & Blum u Županijskoj ulici 3 (13. 5. 1942.), Trgovina manufakturne robe Alberta Altarca u Županijskoj 37 (26. 6. 1942.), Trgovina manufakturne robe Davida Beterheima u Županijskoj ulici 33 (9. 5. 1942.), Trgovina manufakturne robe Makso Büchler u Županijskoj 15 (3. 10. 1942.), Horn & Drug, trgovina manufakturne robe, Trg dr. Ante Pavelića (Trg Ante Starčevića) 3 (15. 5. 1942.), Trgovina manufakturne robe Rudolfa Krausza u Desatićinoj (Ulica Hrvatske Republike) 17 (7. 12. 1942.), “Plavi pijetao”, trgovina manufakturne robe Piroške Waldhauser u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 30 (2. 11. 1942.), Trgovina manufakturne robe Dragutina Spikera na Trgu dr. Ante Pavelića (Trg Ante Starčevića) 4 (28. 7. 1942.), Trgovina manufakturne robe Jakoba i Marka Spitzera u Županijskoj 18 (19. 9. 1942.), Trgovina manufakturne robe Rose Wieg u Županijskoj 26 (27. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Aranke Beck u Slavonskoj 5 (2. 9. 1942.), Trgovina mješovite robe Jakoba Brödera u Županijskoj ulici 45 (12. 5. 1943.), Trgovina mješovite robe Samuela i Gizele Dirnbacha u Reisnerovoj ulici 100 (18. 2. 1942.), Trgovina mješovite robe Desidera Fischera na Tenjskoj cest i (Ulica Josipa Reichla-Kira) (5. 4. 1942.), Trgovina mješovitom robom Desidera Fischera na Tenjskoj cesti (Ulica Josipa Reichla-Kira), Trgovina mješovite robe Jakoba Fuscha u Županijskoj 21 (22. 10. 1942.), Trgovina mješovite robe Regine Gertner u Franjinoj (Waldingerovoj) ulici 2 (6. 7. 1942.), Trgovina mješovite robe Kate Gotlieb u Gundulićevoj 42 (24. 6. 1942.), Trgovina mješovitom robom Ernesta Grünwalda u Novoj ulici (Hebrangova) 32 (prodana 22. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Hahn Hüge & sina u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 26 (2. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Vilima & Andrije Hahna u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 45 (2. 6. 1942.), Trgovina mješovitom robom Simona Hirschfeld u Novoj (Hebrangovoj) 92 (1. 7. 1942.), Trgovina mješovitom robom Franje Inselta u Reisnerovoj ulici 159 (prodana 28. 5. 1942.), Trgovina mješovite robe Mavre Kistera u Županijskoj 22 (29. 5. 1942.), Trgovina mješovite robe Bene Kohna u Trpimirovoj 1A (23. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Zlatka Kohna u Dubrovačkoj 62 (22. 12. 1942.), Trgovina mješovitom robom Ilije Krausza u Savskoj ulici 88, Trgovina mješovite robe Ilije Krausza u Slavonskoj 88, (3. 10. 1942.), Trgovina mješovite robe Samuel Krausza u Strossmayerovoj 100, (9. 2. 1942.), Trgovina mješovite robe Aleksandra Langa u Dunavskoj 16 (25. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Simona Laudora u Podgrađu 31 (15. 9. 1942.), Trgovina mješovite robe Ernesta Mahlera u Županijskoj 22 (23. 6. 1942.),

²¹ “Gradske vijesti, Poduzeća na prodaju”, *Hrvatski list* (Osijek), 30. 4. 1942., 14.; AŽOO, Napretkova zadruga Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek.

Trgovine mješovite robe Marka Milhofera u Ružinoj 50 (9. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Adolfa Müllera u Podgrađu 50 (18. 8. 1942.), Trgovina mješovite robe Mavre Neumanna u Radićevoj 48 (1. 6. 1942.), Trgovina mješovite robe Justine Szöbe u Ilirskoj ulici 18 (22. 8. 1942.), Trgovina mješovite robe Spitzer Ladislava & Hermine u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 10 (25. 7. 1942.), Trgovina mješovite robe Leopolda Steina u Kuhačevoj 7 (9. 9. 1942.), Weisz S. & D. Herrmann, trgovina vojničke i mješovite robe Davida, Dragutina i Bele Herrmanna u Njogoševoj 2 (1. 1. 1943.), Wolf Samuil & sin, trgovina mješovite robe Samuila Wolfa na Trgu Ustaških žrtava (Trgu bana Jelačića) 4 (18. 6. 1942.), Velika trgovina kolonijalne robe Rudolfa Ehrenfreuta u Desatićinoj ulici (Ulica Hrvatske Republike) 16 (1. 9. 1942.), Trgovina kolonijalne robe Taubner David & drug u Županijskoj 31/32 (25. 9. 1942.), Trgovina krakom i galanterijskom robom Josipa Banetha u Ružinoj ulici 1 (prodana 27. 5. 1942.), Trgovina galanterijskom robom Davida Ginsa u Desatićinoj (Ulica Hrvatske Republike) 22 (28. 5. 1942.), "Joris", trgovina trikotaže, Bele, Andrije i Kolomana Rippa u Ružinoj 5 (20. 6. 1942.), Trgovina sukna Aleksandara Kleina na Trgu dr. Ante Pavelića, današnjem Trgu Ante Starčevića (3. 6. 1942.), Trgovina sukna Ota Spitzera u Županijskoj 15 (3. 6. 1942.), Trgovina pomodne robe Armina Brücknera & drug u Županijskoj ulici 15 (28. 7. 1942.), Trgovina pomodne robe Mirka Garaia u Županijskoj 6 (26. 8. 1942.), Trgovina pomodne robe Majira Hasona u Desatićinoj 24 (26. 6. 1942.), Trgovina pomodne robe Julio Horvat u Županijskoj ulici 3 (25. 6. 1942.), Trgovina pomodne robe Geze Kertesza u Županijskoj 3 (4. 12. 1942.), Trgovina pomodne robe Ise i Klare Muger u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 29 (20. 6. 1942.), Trgovina konfekcijske robe Adolfa Friedmanna na Trgu dr. Ante Pavelića (Trg A. Starčevića) 3 (17. 6. 1942.), Trgovina konfekcijske robe braće Gomboš u Desatićinoj (Ulica Hrvatske Republike) 37 (18. 2. 1942.), Trgovina konfekcijske robe Richarda Rechnizera u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 31 (17. 6. 1942.), Trgovina konfekcijske robe Mirka Ungara u Desatićinoj današnjoj Ulici Hrvatske Republike (15. 9. 1942.), "Lignid", trgovina tekstila Julia Kohna u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 5 (19. 6. 1942.), "Platinara Stein", trgovina platna Adolfa Steina u Kapucinskoj 19 (28. 8. 1942.), Trgovina pamučne robe Dane Reichsmanna u Jägerovoj 18 (1. 9. 1942.), Trgovina kratkometražne robe Ruže Ringler u Županijskoj 17 (25. 5. 1942.), "Tekstilkana", trgovina tekstila Josipa Reintzera u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 21 (19. 8. 1942.), Knjižara i papirnica Zlatka Adlera u Županijskoj ulici 32 (24. 6. 1942.), Knjižara "Atheneum" Sriće Langa u Kapucinskoj ulici 2 (25. 2. 1943.), Knjižara Selme Friedmann u Pejačevićевой ulici 2 (12. 12. 1942.), Knjižara Ljudevita Szeklera u Desatićinoj 5 (3. 7. 1942.), Trgovina pokušva Josipa Božića & dr. Henricha Steina u Županijskoj ulici 2 (13. 6. 1942.), Trgovina starog pokušva Jakoba Brücka u Desatićinoj ulici 23 (10. 10. 1942.), Trgovina stakla Rudolfa Becka u Županijskoj ulici 6 (13. 5. 1942.), Trgovina stakla Filipa Fischera na Trgu dr. Ante Pavelića (Trg A. Starčevića) 9 (16. 5. 1942.), Trgovina stakla i porculana Ota Spinoarna u Desatićinoj 16 (16. 5. 1942.), Trgovina građevne robe Grossmann, Albert na Gornjodravskoj obali 28 (17. 10. 1942.),

Trgovina građevnog materijala Ljudevita Kaisera na Vukovarskoj cesti 30 (26. 10. 1942.), Trgovina građevnog drva Steiner Mirko & sinovi na Gornjodravskoj obali 25 (29. 10. 1942.), Trgovina sirove kože Mavra i Helene Deutsch u Strossmayerovoj ulici 20 (3. 9. 1942.), Trgovina kože Jakoba Pürkla u Desatičinoj (Ulici Hrvatske Republike) 5 (19. 8. 1942.), Trgovina kože Arona Kohna u Desatičinoj 16 (8. 6. 1942.), "Elegant", trgovina obuće H. Kohna u Kapucinskoj 4 (11. 5. 1942.), "Union", trgovina obuće Alfreda Kohna u Desatičinoj današnjoj Ulici Hrvatske Republike (21. 8. 1942.), Trgovina obuće Simona Steina u Desatičinoj 31 (27. 5. 1942.), Trgovina obuće Eugena Višika u Županijskoj 23 (7. 12. 1942.), Parfumerija Ise Flugera u Kapucinskoj ulici 9 (2. 11. 1942.), "Optofarma", veledrogerija Vilima Schmucklera u Krežminoj 7 (28. 8. 1942.), "Sanitarija", parfumerija Oskara Herškovića na Trg Ustaških žrtava (Trg bana Jelačića) 3 (26. 9. 1942.), Parfumerija Bele Schlesingera u Desatičinoj u današnjoj Ulici Hrvatske Republike (22. 3. 1942.), Trgovina ručnih radova Etel Gertner na Trgu dr. Ante Pavelića današnjem Trgu Ante Starčevića (20. 10. 1942.), Velika trgovina željeza Goldstein & Szckler u Desatičinoj (Ulica Hrvatske Republike) 45 (30. 7. 1942.), Trgovina željeza Željka Kastla u Županijskoj 17 (13. 5. 1942.), Trgovina željeza Ive Leitnera na Trgu ustaških žrtava (Trg bana Jelačića) 9 (16. 5. 1942.), Trgovina starim željezom Ede i Etel Zentner u Gundulićevoj ulici 56 (3. 8. 1942.), Bombonjera Margite Grünbaum u Kapucinskoj 21, (28. 05. 1942.), "Krausz & Neumann", Trgovina delikatesa i slastičarnica Gustava Krausza u Kapucinska 25 (5. 12. 1942.), Trgovina sitničarskom robom s kućom Adolfa Lichtenthala u Gundulićevoj ulici 102 (20. 6. 1942.), Trgovina sitničarskom robom Helene Lichtentahl u St. Adolfa Lichtentah Strossmayerovoj 24 (28. 5. 1942.), Trgovina sitničarske robe Laure Neumann u Franjinoj 30 (9. 6. 1942.), Trgovina boja Balog Emil & drug u Županijskoj 2a (7. 7. 1942.), Urarska trgovina Vilima Bentela u Kapucinskoj ulici 8 (3. 7. 1942.), Trgovina špecerajskih potrepština Samuela Bienenstocka u Kapucinskoj 22 (2. 9. 1942.), Trgovina tehničkih potrepština braće Brener u Desatičinoj ulici (Hrvatske Republike) 25 (15. 1. 1943.), Trgovina papira Milana Dirnbacha u Županijskoj 17 (11. 9. 1942.), Trgovina kemijskih proizvoda Gertner & Sterberg, vl. Vilime Sternberg, u Pejačevićevoj 5 (14. 10. 1942.), Draguljarnica Gustava Hauslingera u Županijskoj 3 (3. 9. 1942.), Veletrgovina vina Vilima i Gustava Sternberga u Pejačevićevoj ulici 5 (5. 8. 1942.), Wilhelm & Bošković, trgovina specijalne robe Huga Boškovića u Županijskoj 5 (24. 7. 1942.).²² Osječki su Židovi posjedovali 32% trgovina mješovite robe, 11% trgovina manufakturne robe, 9% trgovina konfekcijskom robom, 6% trgovina pomodne robe, 5% s galanterijskom robom, 5% knjižara i papirnica, 5% trgovina pokućstvom i staklom, 4% trgovina obućom, 4% parfumerija, 4% trgovina željezom i 5% ostalih trgovina.

²² AŽOO, Napretkova zadruga Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek.

Vrelo: AŽOO, Napretkova zadruga Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek.

Osječki su Židovi, prije podržavljenja, posjedovali 15% nekretnina, i to: nekretnine Milana Racza i Julije Kiš u Kapucinskoj 2 (25. 2. 1943.), nekretnine dr. Henricha Steina te kuća u Zvonimirovoj ulici (13. 2. 1942.), nekretnine Aloisa Freunda & dr. Ignje Fürsta na Trgu ustaških žrtava (Trg bana Jelačića) 30 (29. 9. 1942.), Nekretnine Fusch Rose u Županijskoj 21 (14. 10. 1942.), Nekretnine Jakoba Glieda & Serafine u Blažičevoj 3 (8. 1. 1943.), nekretnine Terezije Grossmann Gornjodravska obala 28 (17. 10. 1942.), nekretnine Vilima i Šarlote Hahn u Desatičinoj ulici 45 (19. 9. 1942.), nekretnine Bene i Jelisavete

Kohn u Trpimirovoj 1A (23. 6. 1942.), nekretnine Ljudevita Montaga & drug u Županijskoj 40 (26. 5. 1943.), nekretnine Ernestine, Salome i Ilije Krakauere u Strossmayerovoj 68 (21. 9. 1942.), nekretnine Paula, Zvonimira i Franje Glücka & Olge Taussa u Podgrađu 31 (2. 9. 1942.), nekretnine Ruže i Ervina Kohna, Nade Rosenberg, Dragice Heršković i Marvine Schwartz u Ružinoj ulici 11 (9. 4. 1942.), nekretnine Terezije Zimmermann u Ružinoj 50 (9. 6. 1942.), nekretnine Mirka Büchlera u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 2 (7. 8. 1942.), nekretnine Artura Spitzera u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 43 (26. 09. 1942.), nekretnine Vilima, Vilme, Dragutina, Jakoba, Miroslava i Zlate Hinko u Gundulićevoj 100 (3. 2. 1942.), nekretnine Eugenije Rubinstein u Gundulićevoj 64 (23. 1. 1943.), nekretnine Ljudevita i Hüge Szeklera i Fride Boskovitz u Desatićinoj 5 (3. 7. 1942.), nekretnine Jakoba, Ivana i Marice Spitzer u Županijskoj 18 (19. 9. 1942.), nekretnine Ladislava, Miroslava i Hermine Spitzer u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 10 (25. 7. 1942.), nekretnine Juliusa Mahlera u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 7 (5. 4. 1943.), nekretnine Taubner Žanete i Leona Pollaka u Županijskoj 31/32 (17. 9. 1942.), nekretnine Dragutina i Bele Herrmanna u Njegoševoj 2 (26. 3. 1943.), nekretnine Marije Wolf, Eugenije i Kolomana Hirschfelda na Trgu ustaških žrtava (Trgu bana Jelačića) 4 (5. 2. 1943.), kuća Slavka Adlera na Vukovarskoj cesti 11 (22. 10. 1942.) te kuća istog Židova u Županijskoj ulici 2A (7. 7. 1942.), kuća Rose Adler u Županijskoj ulici 32 (24. 6. 1942.), kuća Alberta i Malvine Altarca u Županijskoj 37 (26. 6. 1942.), kuće Emanuela Becka u Slavonskoj ulici 5 (2. 9. 1942.), kuća Aranke Beck u Slavonska 5 (2. 9. 1942.) i Kuća Laure Neumann u Franjinoj 30 (9. 6. 1942.).²³

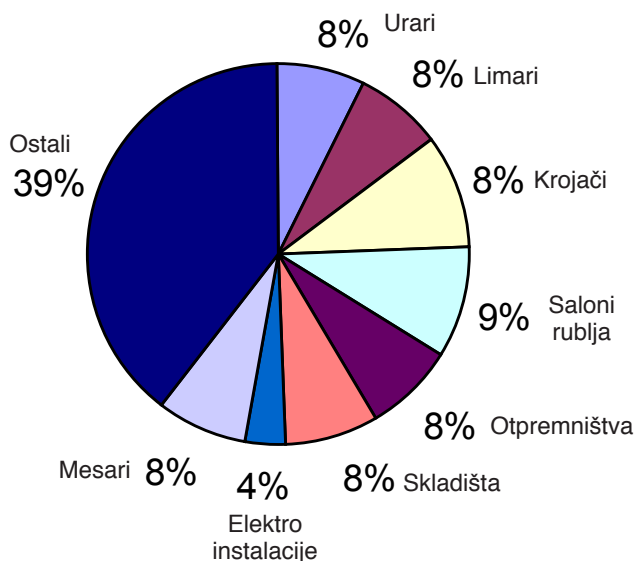
Židovi grada Osijeka imali su 26% udjela u obrtničkoj djelatnosti, i to: urarska radnja Artura Dreissigera u Desatićinoj (Ulica Hrvatske Republike) ulici 5 (9. 7. 1942.), Urarska radionica Felixa Katza na Trgu ustaških žrtava (Trg bana Jelačića) 17 (12. 12. 1942.), Urarska i draguljarska radnja Aleksandra Langa u Kapucinskoj 13 (27. 5. 1942.), urarska radnja Klare Nelken u Desatićinoj 21 (28. 9. 1942.), limarska radionica Alberta i Mije Fogela u Županijskoj 21 (5. 10. 1942.), limarska radionica Pavla Fogela u Županijskoj 32 (31. 12. 1942.), limarska radionica Marka Hahna u Strossmayerovoj ulici 8 (13. 12. 1942.), limarska radionica Ignje Langfedera na Trgu ustaških žrtava, današnjem Trgu bana Jelačića (23. 12. 1942.), krojačka radionica Eugena Kuralya u Županijskoj 8 (18. 6. 1942.), krojačka radionica Ljudevita Ritschera u Županijskoj 6 (18. 6. 1942.), krojačka radnja Davida Ungara u Županijskoj 12 (25. 8. 1942.), krojačka radnja Miše Weisza u Strossmayerovoj 2 (7. 10. 1942.), salon steznika Rose Katz u Kapucinskoj ulici 21 (19. 10. 1942.), salon rublja Ružice Lang u Kapucinskoj ulici 13 (3. 7. 1942.), salon rublja Josefina Lang u Kapucinskoj 21 (28. 8. 1942.), salon steznika Ruže Taubner u Kapucinskoj 12 (19. 10. 1942.), mesnica Adolfa Fischera u Ružinoj ulici 6 (26. 9. 1942.), mesnica Ilije Krakauera u Strossmayerovoj 68 (6. 10. 1942.), mesnica Samuela Krakauera na Ribarskom trgu 3, prostor od Šamačke ulice do Zimske luke

²³ Isto.

(19. 1. 1943.), mesarska radnja Dragutina Selingera u Gundulićevoj 66 (9. 12. 1942.), Otpremništvo Freund Aloisa & sina na Trgu ustaških žrtava (Trg bana Jelačića) 30 (10. 10. 1942.), otpremništvo Aleksandra Mahlera u Franjinoj (Waldingerovoj) 10 (24. 6. 1942.), otpremništvo Seligman & drug Franje Seligmana i Dragutina Sonbergera u Županijskoj 12 (14. 1. 1943.), otpremništvo Schwarz J. & sin u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 7 (14. 12. 1942.), skladište kamena Bernarda Krešića (3. 9. 1942.), skladište boja Lavoslava Adlera na Vukovarskoj cesti 11 (27. 10. 1942.), Drvara Mavre Abrahamsohna na Vukovarskoj cesti 5 (4. 9. 1942.), Drvara Marka Boskovitza u Cvjetkovoju ulici 18 (7. 8. 1942.), "Munja", elektroinstalacijska radnja Oskara Franka i Petra Javorine u Županijskoj 40 (2. 3. 1942.), elektroinstalacijska radnja Emila Perlesa u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 25 (2. 10. 1942.), "Jugozastor", radionica za izradu bijelog rublja Jelene Grünbaum u Kapucinskoj 23 (21. 10. 1942.), krznarija Đure Feuera u Županijskoj 15 (24. 02. 1942.), krznarija Dragutina Flugera u Županijskoj 1 (24. 6. 1942.), radionica precizne mehanike Eugena Dziabovskya u Županijskoj ulici 1 (12. 12. 1942.), bravarija Adolfa Feinsidlera u Desatićinoj ulici (Ulica Hrvatske Republike) 9 (9. 1. 1942.), "Prva kovinarska udruga", bravarija Emanuela Guttera, Adama Gerlaha, Josepa Amana i Josepa Fischera, Prilaz 28 (29. 1. 1943.), tapetarska radionica Alberta Bauera u Desatićinoj, današnjoj Ulici Hrvatske Republike (5. 12. 1942.), strojna pletiona Oskara Spilera u Radićevoj 5 (26. 1. 1943.), fotografska radnja Ise Langsmana u Županijskoj 38 (31. 12. 1942.), fotografska radnja Pavla Varnaia u Kapucinskoj 3 (5. 9. 1942.), radionica za proizvodnju octa Arona Helera u Desatićinoj 18 (30. 9. 1942.), stolarska radionica Dragutina Lederera u Šamačkoj 13 (26. 6. 1942.), staklarska radionica Josepa Lichtentahla u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 25 (19. 9. 1942.), staklana Žige Wolnera na Trgu ustaških žrtava (Trgu bana Jelačića) 4 (28. 7. 1942.), optičarska radnja Paneth Artur & sin u Kapucinskoj 25 (19. 6. 1942.), "Prva osječka pecarska zadruga", pecarska radnja Alekse Gomboša i Josepa Fischera na Gornjodravskoj ulici 39 (12. 4. 1942.), radionica za proizvodnju octa Vilima Singera na Gornjodravskoj obali 22 (30. 9. 1942.), sobopismo-slikarska radnja Emila Rubingera na Solarskom trgu (30. 9. 1942.), pekarnica Žige Rubinsteina u Gundulićevoj 64 (23. 1. 1943.), "Viktorija", radionica pregrade papira Alfreda Langa u Desatićinoj (Ulici Hrvatske Republike) 25 (13. 7. 1942.), tehnička poslovnica Makse Walisa u Radićevoj 26 (4. 2. 1943.), ured tehničkih poslova Alfreda Kozme u Županijskoj 40 (26. 5. 1943.), predriisaona i radnja za ručni rad Regine Wortmann u Županijskoj 20 (30. 5. 1942.).²⁴

Pri tome je u gradu bilo 8% urara, 8% limara, 8% mesara te isto toliko i krojača. Salon rublja imalo je 9% osječkih Židova, skladišta 8%, otpremništva isto toliko, a radionice s elektroinstalacijama posjedovalo je 4% Židova. Ostalim obrtničkim obrtima bavilo se 39% obrtnika Židova.

²⁴ Isto.

Vrelo: AŽOO, Napretkova zadruga Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek.

U domeni industrije i ugostiteljstva Osijeka podržavljeni su šumsko poduzeće Jakoba Glieda u Blažičevoj 3 (8. 1. 1943.), tiskara Bele Franka u Radićevoj ulici 30 (21. 1. 1943.), Pretiskaonica Martina Grossa u Desatićinoj ulici (prodano Gradskom poglavarstvu, Uredu za podržavljenje imetka 18. 10. 1942.), industrija odijela u Županijskoj 11 (19. 08. 1942.), mljekara “Merkur” Ruže Kohn u Ružinoj 11 (7. 3. 1942.), velepapirnica Otta Pfeifera na Gajevom trgu (3. 12. 1942.), tiskara Eugena Szeklera u Desatićinoj 5 (3. 7. 1942.), “Grand hotel” Vilima Göröga u Županijskoj 7 (18. 9. 1942.), gostionica Etelke Ripp u Gundulićevoj 100 (3. 2. 1942.), “Royal”, hotel i kavana braće Görög u Kapucinskoj 10 (30. 9. 1942.), hotel “Zagreb” Vilima Becka u Kačićevoj 13 (7. 5. 1942.) i podrum bačava Ljudevita Bergera u Šamačkoj ulici 1 (13. 5. 1942.).²⁵

Sačuvani podaci o prodanoj tj. podržavljenoj imovini osječkih Židova govore da se 52% prijeratnih Židova u Osijeku bavilo trgovinom, 26% obrtom, 15% je posjedovalo nekretnine i kuće, a 7% osječkih Židova bavilo se industrijom i ugostiteljstvom.

Iako je podržavljenje židovskih trgovačkih, obrtničkih i veleobrtničkih poduzeća bilo usmjereno prema promjeni nacionalne strukture poduzetnika afirmirajući pri tom “sposobne stručnjake Hrvate” odnosno domaće trgovce i obrtnike, obilje dokaza potvrđuje bezočno otimanje jer je većina podržavljenih poduzeća imala velike zalihe robe i sirovina, a prodana je uz vrlo niske

²⁵ Isto.

cijene. Naime, "Napretkovoju" zadruzi prepuštena je procjena i prodaja poduzeća na "trgovačkoj osnovi", ali tako se nije postupilo pa je i ta imovina prodavana osječkim Hrvatima i Nijemcima ispod cijene pod raznim političkim pritiscima. Kod većine prva rata novca za kupljeno poduzeće bilo je minimalna i iznosila je tek 10% kupoprodajne cijene. Doduše, to se moglo i očekivati jer u NDH, a kamoli u Osijeku, nije bilo financijskih magnata koji bi uz visoke prijenosne takse mogli isplatiti punu cijenu podržavljenih poduzeća. Uz sve to do kraja 1942. Uredu za podržavljeni imetak stizali su mnogobrojni prigovori na poslovanje poduzeća pa je postalo očito da novi vlasnici nisu poduzeća ni povećali, a ni proizvodnju poboljšali jer nisu bili ni sposobni, a ni stručni za to.²⁶

Podržavljenje pokretne imovine

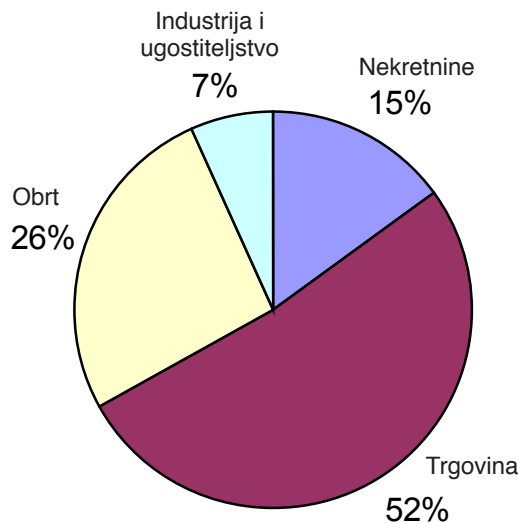
Pod podržavljenim imetkom podrazumijevali su se i pokretnina, dragocjenosti i vrijednosni papiri (dionice domaćih novčanih zavoda, poduzeća, zadružnih udjela i dionice inozemnih novčanih i osiguravajućih zavoda, obveznice, zadužnice, srećke, police osiguranja i uložne knjižice u raznim novčanim zavodima koji su se nalazili u kućama i stanovima. Budući da je od proljeća 1941. pa do kraja jeseni te godine oteto mnogo skupocjenih sagova, ženskih i muških krznene kaputa, umjetnina, zlata, srebra, drugih dragocjenosti i vrijednosnica koji nisu dospjeli u Državnu riznicu nego u privatne džepove, taj fenomen pljačke podržavljene imovine bio je svojstven cijelom području NDH pa je točna evidencija oduzete dragocjenosti i u Osijeku bila onemogućena ponajviše jer su zapljenu dragocjenosti provodila razna tijela u samovoljnim pljačkama i upadima. Naime, ako se nije odmah netko uselio u kuće ili stanove odvedenih Židova ili onih koji su pobjegli iz grada ubrzo su stizali djelatnici ustaškog redarstva ili ostali politički ili policijski dužnosnici, kao i razni "referenti" te odnosili umjetnine, sagove, zastore, posuđe, pribor za jelo, pribore za pisanje (naliv-pera i slično), krznene kapute i drugu vrijednu odjeću, obuću i druge skupocjene predmete te pošto bi ih opljačkali, ključeve tih stanova i kuća predavani su gradskom poglavarstvu. To je i vrijeme stalnih zloporaba vezanih uz iznenadne upade u stanove, kuće ili trgovine pri čemu Židovi nisu smjeli tražiti dokumente dotične osobe jer su odmah bili zlostavljani ili uhićeni. Budući da je taj oblik "arizacije židovske imovine" postao ne samo gospodarski nego i politički problem ustaške države, donesena je od jeseni 1941. odredba da se bez "legitimacije" i pismenog naloga ne smije nikome ništa uzeti ni dati, a nisu bile dopuštene ni kućne premetačine.²⁷

²⁶ AŽOO, Napretkova zadruza Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek; "Gradske vijesti, Poduzeća na prodaju".

²⁷ HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., kutija br. 10, br. spisa 2235, (2-45), Zapisnik okružne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Osijeku – saslušanje dr. ius. Pavla Vinskog, 7. 9. 1945., 328-330.; br. spisa 2235, (2 / 3-45), 401.

Zaključak

Politika NDH prema Židovima obilježena je mjerama koje su, osim rasizma i oblika terora ustaškog režima u koncentracijskim logorima, bile usmjerene u izravno uplitanje države u privatni imetak Židova. O praksi za koju je ustaška vlast koristila termin “podržavljenje” židovskog imetka, glede osječkih Židova, svjedoče sačuvani podaci Saveza “Napretkovih” zadruga, Ureda za nacionalizaciju privrede, koji su objavljeni krajem travnja 1942. i iznose podatke o prodaji podržavljene imovine osječkih Židova. Iz toga popisa jasno se uočava prijeratna gospodarska djelatnost Židova u Osijeku; 52% prijeratnih osječkih Židova bavilo se trgovinom, 26% obrtom, 15% je posjedovalo nekretnine i kuće, a 7% su bili industrijalci i ugostitelji.

Vrelo: AŽOO, Napretkova zadruga Osijek, Popis podržavljene imovine Židova, vlasnika i otkupitelja, Obrazac B – Osijek.

Budući da je ustaška vlada ustrajala na podržavljenju židovskog kapitala, vjerovala je da će nakon deportacije Židova u koncentracijske logore, dajući “arijevcima” pravo na kupovinu židovske imovine, nacionalno gospodarstvo osloboditi od dominacije židovskih industrijalaca, trgovaca, obrtnika i vlasnika nekretnina. Podržavljenjem imovine bez nadoknade Židovima je oduzeta imovina, a njihov je položaj sveden na puko preživljavanje. Stoga je u Osijeku od proljeća 1942. do sredine svibnja 1943. prodana gotova sva imovina osječkih Židova, a cijeli postupak “arizacije privrede”, tj. rasne politike, može se karakterizirati, u suvremenoj odrednici, kao jedna podvrsta genocida.

No, unatoč zamišljenome preobrazba gospodarstva u NDH nije uspjela jer je u neizgrađenoj i nesigurnoj državi podržavljen židovski imetak bio izložen otimanju i propadanju.

SUMMARY

NATIONALIZATION OF JEWISH PROPERTY IN OSIJEK DURING THE
INDEPENDENT STATE OF CROATIA

This work is concerned with the circumstances and conditions by which the government of the Independent State of Croatia carried out the nationalization of immovable and movable Jewish property in Osijek from 1941 to 1943. On the basis of archival sources, the author provides a list of nationalized immovable property.

Key words: Independent State of Croatia, Ustaše, Jews, Nationalized Property, Osijek